

KÖZÉPISKOLA MINDENKINEK?

AZ ELMÚLT ÉVEKBEN AZ OKTATÁSI RENDSZER SZERKEZETÉBEN végbement változások mögött hosszútávú oktatáspolitikai célok – az oktatási rendszer tartalmi modernizációja, ami a szerkezeti változások egyik kiváltó oka – húzódnak meg. A változások azonban nemcsak ezek mentén, hanem részben az egyes szereplők rövidebb távú, jobbára túlélést szolgáló érdekei mentén alakultak, azonban mindennek következményei hosszabb távon is kihatnak.

A középiskolai oktatás expanziója

A *középiskolai oktatás expanziója*, a középfokot nappalin végző tanulók váratlanul gyors létszámnövekedése az 1980-as évek második felében kezdődött el. 1985-ben még csak 46,8 % volt azok aránya, akik az általános iskola után középiskolába iratkoztak. Az 1996/97-es tanévben ez már 61,6%. Az 1990-es évek közepére egy-egy korosztályon belül a teljes középfokú oktatásba jelentkezőknek több mint kétharmada jelentkezett középiskolába, s közel kétharmadát tanul ott. A középfokú iskolába lépő tanulók egynegyede általánosan képző, egyharmada szakmai jellegű középiskolába lépett. Tendenciákat is figyelembe véve az utóbbi iránt valamivel nagyobb volt az elmúlt években az érdeklődés. Az 1985/86. és 1996/97. tanév között eltelt tizenegy év alatt a középfokon továbbtanulók száma 23 %-kal nőtt – miközben demográfiai okok következtében a tanulók száma az 1992/93-as tanév óta csökkenőben van. A gimnáziumban tanulók száma 33 %-kal, a szakközépiskolában tanulóké pedig 65 %-kal emelkedett, a szakmunkástanulóké pedig 19 %-kal csökkent. A rövid idejű képzések valamennyi fajtája iránt csökkent az érdeklődés, különösen a hagyományos szakmunkásképző iskolák iránt. Kivételt képeznek ebben a szektorban a speciális szakiskolák, amelyekben az időszak elején látványosan megemelkedett a tanulók száma.

Bár a középiskolai oktatás kiterjedése egybeesett az oktatáspolitikai szándékokkal, az expanziót mégsem csak tudatos oktatáspolitikai vezérelte. Különösen az 1990-es elejének tendenciáira igaz, hogy nagyjából olyan spontán helyi folyamatok játszódtak le, amelyeket a *demográfiai helyzet*, az oktatási intézményeknek a tanulók számától erősen függő finanszírozási módja, a *gazdasági változások*, a tömeges munkanélküliség kialakulásának következtében válságba jutott szakmunkásképzés, s nyomában a *társadalmi igények átstrukturálódása* motiválta, s amelyet a törvényes keretek és a helyi ágensek nagyfokú mozgástere, önállósága tette lehetővé, és a helyi és az iskolai szintű döntések valósították meg. A középfok expanziójának egyik fontos oka a tanulókért megindult verseny volt, amely ma az oktatási rendszer egyik meghatározó jellegzetessége, s jellemzi az intézmények közötti, helyenként a fenntartó önkormányzatok közötti viszonyt is. A tanulókért folyó verseny az elmúlt években a *demográfiai helyzet* és az intézményfinanszírozási rend következtében együttesen alakult ki, pozitív hatásai (intézményi kínálat, oktatási profilok bővülé-

se, helyenként a szolgáltatások színvonalának javulása) mellett negatív hatásokkal is jártak (konfliktushelyzetek szaporodása, szakmai helyett politikai megoldások, helyenként a szolgáltatások színvonalának romlása). A középfokú oktatás kiterjedésének másik legfontosabb oka a *gazdasági válság* következtében a szakmunkásképző szektor hanyatlása, amelynek eredményeként mind a szülők, mind a helyi hatóságok és maguk a képző intézmények a másik lehetőséget, a középiskolai oktatás alternatíváját igyekeztek választani. A gazdasági válsággal függ össze a középiskolai oktatás kiterjesztésének harmadik tényezője, a munkanélküliség lehetősége, aminek következtében a szülők körében egyre nagyobb arányban terjedt el a hosszabb iskoláztatás gyakorlata, illetve a piacképesebb tudás elsajátítását lehetővé tevő oktatási formák választása.

A középfokú iskolatípusokban továbbtanulók számának alakulása, 1985-1997

Tanév	Nyolc	Gim-	Szakkö-	Szak-	Gép- és	Egész-	Spec.	Összes
	osztályt	názi-	zépis-	munkás-	gyorsíró-	ségügyi	szak-	
	végzett	um	kola	képző	iskola	szakisk.	isk.	tanuló
	N	%	%	%	%	%	%	%
1985/86	130992	20,8	26,0	43,8	1,4	1,4	-	93,6
1986/87	131219	20,7	27,0	43,5	1,7	1,3	-	94,2
1987/88	134223	21,1	26,7	44,2	1,4	1,4	-	94,8
1988/89	149640	20,1	27,4	44,5	1,6	1,4	-	95,0
1989/90	170891	20,4	27,0	42,7	1,7	1,5	-	93,3
1990/91	164616	21,1	27,5	42,0	1,6	1,3	-	93,4
1991/92	158912	21,6	28,9	39,2	1,3	0,9	-	91,9
1992/93	151295	23,3	30,1	36,6	1,0	0,8	3,9	95,7
1993/94	144203	24,2	31,8	35,5	0,9	0,6	4,5	97,5
1994/95	136900	25,7	32,6	35,2	-	-	-	98,8
1995/96	122359	27,1	33,7	34,2	-	-	4,3	99,3
1996/97	120561	27,2	34,4	31,9	-	-	3,6	97,1

(Forrás: MKM oktatási statisztika)

Az *expanzió következményeit* is érdemes elemezni, mindenekelőtt a hallgatók összetételében végbement változások felől. Az *expanzió* következtében a gimnáziumi tanulókon belül a nemek aránya módosulóban van: csökken a leány, és növekszik a fiútanulók aránya – a folyamat különösen szemléletes az első évfolyamos tanulókon belüli arányváltozásokon –, a gimnázium azonban még így is a lányok iskolatípusa maradt. Ugyanezen idő alatt a szakközépiskolákban szintén csökkent a lányok aránya, de az előbbinél kisebb mértékben: az 1990. évi 51,0 %-ról 1994/95-re 49,7 %-ra.

A középiskolai *expanzió* révén valószínűsíthetően változások mentek végbe a tanulók előzetes felkészültsége, motiváltsága tekintetében is. Várható, hogy egyre több motiválatlan, kevésbé felkészült fiatal kerül be a rendszer magasabb szintű képzést nyújtó oktatási fokozataira, intézményeibe, anélkül, hogy időközben módá lenne módosítani iskolai pályáját, vagy a munkaerőpiaci érvényesüléshez szükséges felkészítés birtokában lépni ki a rendszerből. Minél nagyobb hányada kerül ki a középiskolai tanulóknak olyan társadalmi rétegekből, amely kevésbé motivál a tanulásra, annál nagyobb mértékben nőhet a lemorzsolódási arány is. A várható tendenciák nemcsak új pedagógiai módszereket tesznek szükségessé, de szükségessé teszik valamilyen végbizonyítvány birtokában a rendszer elhagyásának lehetővé tételét a

végpont előtt. Szükségessé tesznek emellett bizonyos szerkezeti változtatásokat, az átjárhatóság megkönnyítését, valamint a munkaerőpiac igényeihez kapcsolódó, nem iskolarendszerű oktatási formákba történő átlépés lehetővé tételét. A tanulók iskolarendszeren belüli előrelépése, a különböző utak közötti eloszlása feltehetően hatékony pályaeorientációs és tanácsadói szolgáltatással javítható, azonban a meglévő rendszer fejlesztésre szoruló szakmai és anyagi értelemben egyaránt.

A középiskolai oktatás kiterjesztése ugyanakkor az eddigi tapasztalatok alapján alatta maradt a várakozásoknak mind a változás ütemét, mind pedig belső arányait tekintve. Az utóbbi években – a demográfiai hullámvölgy következtében – már abszolút számban is csökkenni kezdett a középiskolai tanulók létszáma. Az expanzió másik legfontosabb jellemzője, hogy inkább a szakközépiskola kiterjesztését jelentette, mint a gimnáziumét. Ez elsősorban a vidéki iskolákra jellemző.

A közoktatás szerkezetének vertikális változásai

Az iskolaszervezeti változások nagyrészt átfedik egymást, illetve egymásból következnek; érdemes külön tárgyalni a horizontális és a vertikális szerkezet változásait, s a szakképzés átalakulását. Az oktatási rendszer *vertikális* értelemben való átstrukturálódása az elmúlt években spontán módon megindult folyamatok összegződésének következménye, amelyek legfontosabb okai között az említett demográfiai, társadalmi és gazdasági okok mellett az intézmények közötti verseny és a szerkezeti döntések helyi (önkormányzati) szintre kerülése állnak. A vertikális változások következtében megváltozott az egyes képzési szintek közötti határvonal, s az egyes képzési szakaszok hossza. A változások következtében az általános alapoktatás a tanulók egy része esetében a jelenlegi nyolc évről négy vagy hat évre zsugorodott, másutt tiz esztendőre hosszabbodott, az középiskolai oktatás pedig négyről öt, hat, illetve nyolc évre nőtt.

Az *általános iskolákban* 9-10. osztályokat, speciális szakiskolai képzéseket, valamint gimnáziumi osztályokat indítottak. Az elmúlt években különösen a speciális szakiskolák elterjedése vált jellemzővé. A *gimnáziumok* között hat- és nyolcosztályos gimnáziumok, öt évfolyamos (nulladik, előkészítő évfolyammal induló) oktatási formák fordulnak elő. A gimnáziumok többsége egy vagy két osztályban vezette be a szerkezetváltást. A *szerkezetváltó iskolák* között a hat- és nyolcosztályos modellek terjedése tükrözi a kezdeti bizonytalanságot, illetve az idővel megfogalmazódó iskolaszervezeti oktatáspolitikai preferenciákat, amely a hatosztályos típus felé tolta el a kezdeményezések többségét. Az 1994/95-ös tanévben a tiszta és a vegyes profilú gimnáziumok 55,5 %-a indított szerkezetváltó képzést. A szakközépiskolákban a világbanki iskolák plusz évfolyamai jelentenek szerkezeti változást, a *szakmai középiskoláknál* jellemzően szintén a négy éves képzés egy vagy több évfolyammal való megnyújtása fordul elő.

Az időbeni tendenciákat figyelembe véve kitűnik, hogy a növekedés a legdinamikusabb az 1993/94-es tanévig volt, ekkor az előző évihez képest 52 %-kal növekedett meg a szerkezetváltó osztályokat indító intézmények száma (az előző évben 48 %-kal nőtt az előző évihez képest ez az arány). Az 1994/95-ös tanévtől kezdődően már a folyamat dinamikájának csökkenését láthatjuk az az évi 38 %-os, illetve a 1995/96-os évi 15 %-os növekedésben.

A tanulók számát vizsgálva a szerkezetváltás folyamata eleve szerényebb növekedést mutató folyamatnak bizonyul: 1992/93-ban a tanulók száma 18,8 %-kal növekedett meg az előző évihez, a következő tanévben 16,9 %-kal, a vizsgált utolsó, 1995/96-os tanévben csak 12,5 %-kal. A tanulók számát tekintve a szerkezetváltásban érintett tanulók aránya összességében is szerényebb mértékűnek mutatkozik az intézményekhez képest: az 1994/95-ös tanévben összességében 23319 tanuló járt hat- vagy nyolcosztályos szerkezetben oktató osztályba, azaz a szerkezetváltás összességében csak az összes gimnáziumi tanuló 13,2 %-át érintette.

Az 1990-es évek közepére a szerkezetváltó iskolák iránti érdeklődés lecsökkent, s az elmúlt négy évben növekedett a felvettek száma a jelentkezőkéhez képest. A mai helyzet azt mutatja, hogy míg a nagyvárosi iskolák továbbra is válogathatnak a jelentkezők között, addig a kisebb települések középiskoláiba – szerényebb lévén a túljelentkezés – szinte mindenkit felvesznek. Ezek az iskolák láthatóan nem tudják települési korlátaikat átlépni, s elegendő számú és felkészültségű tanuló hiányában nem képesek az elitképzés színhelyeivé válni. A szerkezetváltási törekvések csökkenésének oka az is, hogy az intézmények egymás közötti versenyében eredményesnek bizonyultak más iskolák is (például a kéttannyelvű iskolák), illetve, hogy a szerkezetváltás igen sok konfliktust eredményezett az intézmények között és nagy, nem várt terhet rótt a fenntartók számára.

A nulladik osztályosok nagy része a gimnazisták, az ötödik évfolyamosok zöme a szakközépiskolások közül kerül ki. A nulladik évfolyamosok zömét a gimnáziumi tanulók között a kéttannyelvű iskolák előkészítő évfolyamos tanulói adják, a szakközépiskolai tanulók között inkább a divatosabb szakmákat oktató osztályokba lehet ilyenformán bekerülni.

Összességében a szerkezeti változások eredményeképpen az alap- és középfok kapcsolódására a többszintűség lett jellemző, egyszerre többféle vertikális tagozódás jött létre egymással párhuzamosan, felbomlott a közoktatás iskolarendszerének korábbi egysége, az egyes képzési szintek korábbi egymásra épülése. A szerkezeti változások számos, előre nem látott *következésménnyel* jártak. A megindult szerkezeti változások több ponton is ellentmondanak a stratégiában megfogalmazott célkitűzéseinek: ellentmondanak a középiskolai expanziós törekvések megvalósulásának a minőségi képzést nyújtó gimnáziumi szektor befogadóképességének csökkenésével, s ugyanakkor ellentmondanak a döntési kényszer kitolódását célzó törekvéseknek is a szelekciós pont előbbre hozatalával.

A koordinálatlanul beindult szerkezeti átalakulások visszaszorítására került a törvénybe a területi fejlesztési terv készítésének kötelezettsége: a Közoktatási törvény szervezés és irányítás c. fejezetének 8. §-a a területi fejlesztési terv megalkotását írta elő a területi (megyei, fővárosi) önkormányzatok számára.

A közoktatás szerkezetének horizontális változásai

Az oktatási rendszer horizontális szerkezetének változásai nagyrészt az *expanzió* következménye. A szerkezeti változások legfontosabb irányai: megnőtt az érettségire adó *középiskolák* iránti érdeklődés, s ennek megfelelően emelkedett az érettségihez vezető oktatásba belépők aránya; a középiskola lehetőséget ad a pályaválasztás elhalasztásra és az esetleges későbbi továbbtanulásra. A középiskolai oktatáson belül az érdeklődés különösen megnövekedett a szakközépiskolák iránt. A *szakmunkás-*

képző intézményekbe jelentkezők számának csökkenésével párhuzamosan megnövekedett egy új – az 1985-ös oktatási törvény alapján indult – iskolatípus, a *speciális szakiskola* iránti érdeklődés, s ez az intézménytípus páratlanul gyors expanziójához vezetett: 1990 és 1994 között 700-ról 16000 fölé emelkedett az ebbe az iskolatípusba kerülők száma, majd ezt 1994 és 1996 között csökkenés követte.

A iskolák száma iskolatípusonként 1985-1995.

	Gimnázium	Gimn. + Szakközépisk.	Szak-középiskola	Szakközépisk.	Gép- és gyorsíró szakközépisk.	Egügy. Szakközépisk.	Spec. szakközépisk.	Összesen
1985/86	179	81	300	274	58	24	-	916
1986/87	186	82	318	278	57	24	-	945
1987/88	190	85	332	284	56	25	-	972
1988/89	195	86	363	294	58	24	-	1020
1989/90	204	89	381	299	63	29	-	1065
1990/91	214	104	405	308	63	30	16	1140
1991/92	233	125	421	317	61	31	125	1313
1992/93	251	145	427	329	56	30	229	1467
1993/94	270	150	445	332	49	23	257	1526
1994/95	278	169	439	335	45	20	252	1538
1995/96		936		349	40	14	239	1578
1996/97		980		363	37	10	201	1591

(Forrás: MKM oktatási statisztika)

A horizontális szerkezeti átalakulás jellemzője, hogy nem új intézmények, új férőhelyek létesítésével történt, hanem a létező intézmények belső átstrukturálásával, s ennek következtében a *vegyes profilú középfokú intézmények* számának nagymértékű növekedésével valósult meg. Nagyrészt ennek következménye a középfokú intézmények számában bekövetkezett látványos növekedés is. A középfokú intézmények tetemes hányada igyekszik egyszerre többféle oktatási programot biztosítani tanuló számára. A gimnáziumok saját speciális kínálatukon túlmenően (kéttannyelvű osztályok, szerkezetváltó osztályok, tagozatos osztályok stb.) a tovább nem tanulók számára indítanak munkavállalást előkészítő szakmai jellegű fakultációs foglalkozásokat, érettségi utáni tanfolyami oktatást. A fakultációs foglalkozásokon a gimnáziumi tanulók 10,7 %-a, a 3-4. évfolyamos gimnazisták 19,1 %-a vesz részt. A legnépszerűbbek a számítógép-kezelői, a gépirói és az idegenvezetői képeztést adó kurzusok.

A szakközépiskolák gimnáziumi osztályokat nyitnak, a szakmunkásképzők szakközépiskolai osztályokat indítanak – a középiskolai expanzió következtében a szerkezeti átalakulás a középfokon ma már jobban leírható az adott oktatási programot követő osztályok, tanulócsoporthoz létszámának, mint az adott profillal rendelkező intézmények mennyiségének alakulása alapján. Azonban csak az országos adatok elemzése révén tudjuk a folyamat okát, s a folyamatot magát – esetleges következményeikkel együtt – megragadni.

Átmenet alap- és középfok között

A *gimnáziumi szerkezetváltás* alapvetően befejeződött. Az iskolák és a fenntartó önkormányzatok alapvetően érdekeltek a szerkezetváltó gimnáziumi oktatás fenntartásában. Azokon a településeken, amelyek stabil, s elég nagy beiskolázási körzettel rendelkeznek, s amelyeknek szerkezetváltó gimnáziumai az oktatás minősége tekintetében is élen járnak, alapvetően csak az általános iskolák érdeke szól a hat-, illetve a nyolcosztályos középiskolai képzéssel szemben. Ez az érdek eddig minden esetben gyengébbnek bizonyult, mint a szerkezetváltás mellett szóló érdekek. Ennek az érdekegyensúlynak a változására a közeljövőben sem lehet számítani, annak ellenére sem, hogy az általános iskolás korosztály létszáma tovább csökken, s ez az alapfokú oktatásra nézve további restriktiókat jelenthet. A szerkezetváltó középiskolák tudatos visszafejlesztése részben presztízsveszteséget jelentene az iskolák, valamint a fenntartó számára, részben pedig – a csökkenő tanulólétszám miatt – intézményi szinten finanszírozási problémákat is felvetne. A finanszírozásnak már csak azért is kiemelkedő a szerepe, mert amennyiben a jövőben megnő az állami szerepvállalás, akkor a fejkvótáért folytatott küzdelem majd még inkább előtérbe kerül.

Az egyensúly megbomlása a másik irányban sem várható. Az átalakulásokkal párhuzamosan kiderült, hogy az általános iskolák vesztesége egyrészt helyi oktatáspolitikai kezdeményezésekkel jár (tanárok elbocsátása), másrészt városi szinten pénzügyi következményei is vannak. Amíg a jelentősebb politikai befolyással rendelkező társadalmi csoportok nem tudják kivívni a minőségi gimnáziumi oktatás fejlesztésének a szerkezetváltáshoz kapcsolódó lehetőségét, illetve amíg a minőségi oktatásnak alternatívái is vannak, addig nem várható elmozdulás. Részben a szerkezetváltás nagyságrendje, részben a közeljövőben várható kisebb létszámú korosztályok sokak számára elérhetővé teszik a hat-, illetve nyolcosztályos középiskolai oktatást. Ugyanakkor alternatívája is létezik a négyévesnél hosszabb ideig tartó gimnáziumi oktatásnak. Ilyen lehet például a nyelvoktatás. A kéttannyelvű gimnáziumok, vagy a tagozatos oktatás bevezetése, bővítése sokat segíthet ebben. Ezek elterjedése jelenleg még nem csak pénz, hanem megfelelő színvonalon oktató pedagógusok kérdése is. Azokon a – főként kisebb – településeken, amelyekben a szerkezetváltás nem párosul színvonalas oktatással és/vagy kicsi a beiskolázási körzet, várható, hogy csökken az igény az ilyen jellegű képzés iránt.

A *9-10. osztályos képzés* bevezetésére csak egyes szakképző iskolákban, és egyelőre csupán tantervi szinten történtek kezdeményezések. Céljuk alapvetően intézménypolitikai érdekből a szakképzés és a közismereti képzés szétválasztását jelentette, s nem a képzés kiterjesztését a középfokon korábban nem tanuló rétegek számára. Az előzményeket a speciális szakiskolai képzés jelentette, amely az utóbbi években beépült a szakképzés egészébe. A tervek szerint a 9-10. osztályos képzést a szakmunkásképzést is folytató középfokú intézmények vállalják fel. A megyei fejlesztési tervek szinte egységesen hasonló elképzeléseket tükröznek. A szakmunkásképző intézmények megnövekedett feladataik ellenére felvállalják ezt az oktatást. Feltételezhetően nem egyszerűen önkormányzati döntés áll ennek hátterében, hanem egyrészt az iskolák kapacitásának jobb kihasználására való törekvés, másrészt az, hogy a 9-10. osztályos képzés a későbbiek során a szakképző évfolyamok tanulókkal való feltöltésének is egyik hatékony eszköze lehet. Az általános iskolák vár-

hatóan csak kivételképpen kapnak ebben feladatot. Egyfelől ott, ahol már korábban stabilan megteremtették a szakiskolai képzést, másfelől ott, ahol a földrajzi adottságok lehetővé teszik a tanulók összegyűjtését.

A szakképzés szerkezetének átalakulása

A *szakképzés* rendszerén belüli szerkezeti változások részét képezik a szerkezeti átalakulások egészének, befolyásolják a középfokon kialakuló képzési kínálatot és a bejutási lehetőségeket. A szakképzés szféráján belül – a lezajlott gazdasági válság, a demográfiai hullámvölgy és a szülői igények megváltozása következtében – ugyan-csak nagy horderejű változások mentek végbe. Ezek egyik legszembetűnőbb iránya az egyes intézményeken belüli képzési szintek, a vegyes profilú intézmények számának emelkedése volt. Jellemző lépés a végzettek munkanélkülivé válásának elkerülésére a felfelé bővítés, a szakközépiskolai és technikus oszttályok indítása. A másik jellemző lépés a gyereklétszám drámai csökkenésének elkerülésére a szakmunkásképző intézetek részéről a lefelé való nyitás, azaz a speciális szakiskolai oszttályok indítása, ahová olyan tanulókat is fölvehetnek, akik a hagyományos szakképzésbe nem kerülhettek volna be. A szakképző intézmények ilyenformán gyakran rendelkeznek egyidejűleg szakiskolai, szakmunkásképző, kiegészítő szakközépiskolai és technikus képzési profillal.

Az egyes intézmények szerkezetén belüli változások mellett jelentősnek bizonyultak az egyes képzési szinteken, s a képzés ágazati szerkezetén belül végbement változások. A *szakközépiskolai képzésen* belül a leglényegesebb szerkezeti változást a világbanki iskolák indulása jelentette. Ez a program két éves, nagyjából két közismereti tárgyra, kisebb részt szakmai alapozó tárgyra épülve további két éves szakmai alapozó szakaszból, s egy ötödik, speciális képzést jelentő évből áll. A szakközépiskolába jelentkezők aránya bár jelentős mértékben megnőtt, a szakközépiskolai képzésen belül az ágazati megoszlás nem változott lényegesen, s a technikusképzés aránya az, ami a korábbi évekhez képest nagyobb mértékben növekedett. A szakmunkásképzési célú szakközépiskolán belül lényegében változatlan maradt a képzési szerkezet, illetve a mezőgazdasági és az ipari szakmákon belül történt némi eltolódás. Csökkent ugyanakkor az egészségügyi képzés egészének részesedése.

A *szakmunkásképzésben* a felnőttképzés aránya nőtt meg a nappali képzést messze meghaladóan, s a képzés belső szerkezete a nem termelő (tercier) szakmák felé tolódott el. A szakmunkásképző iskolákban gyakori a sokféle képzési szint, illetve a sokféle képzési profil együttes jelenléte. A szakmunkásképzés legdinamikusabban növekvő ága – mint említettük – az 1990 utáni években a speciális szakiskola volt.

A *speciális szakiskolai képzés* ugrásszerű kiterjedését a demográfiai tendenciák által befolyásolt intézményi érdekek tették lehetővé, s a középfokról elutasítottak számának növekedése tette szükségessé. Egy, a közelmúltban végzett, 530 tanulóra kiterjedő vizsgálat adatai szerint a tanulók 33 %-a nem ebbe az iskolatípusba jelentkezett (Liskó, 1995). A speciális szakképzés legnagyobb része általános iskolákhoz, illetve szakmunkásképző iskolákhoz kapcsolódott. Az általános iskolákban – nagy számban kisvárosi és falusi iskolákban – a *speciális szakképzés* olyan iskolákban indult elsősorban, melyek számára a képzés beindítása fontos volt a gyereklétszám fenntartásához. Ezekben korábban nem folytattak szakképzést. Ez magyarázza a képzési célok (átmeneti vagy befejező képzés), az oktatás tartalmában és tanterveiben

ben, az általuk kiadott bizonyítványokban stb. mutatkozó bizonytalanságokat, illetve a sokféleséget. A szakiskolák létszámnövekedése az 1995/96-os tanévtől lényegében megállt, részben a képzési forma iránti igények csökkenése, részben a képzés középfokú szintre emelése következtében.

A középfokú intézmények belső (vertikális) struktúrájának átalakulását két részre bonthatjuk a két képzési program szerint. A *szakközépiskolák* látszanak a felkészültebbnek a változásokra. Jelentős részük már ma is a világbanki modell alapján dolgozik, s a technikusképzésnek is komolyak a hagyományai. Az itt várható változások olyan belső átalakulásnak tekinthetők, amelyek a tanulók iskolák, iskolai szintek és iskolatípusok közötti áramlását önmagukban kevésbé fogják befolyásolni. Annak ellenére, hogy feladatuk megnő, a beiskolázandó tanulók számát sehol nem kívánják korlátozni.

Nagyobb horderejűnek látszik a *szakmunkásképzés* átalakulása. Egyrészt azért, mert a jövőbeni struktúrával még csak kevés iskola kísérletezik, másrészt azért, mert a két közismereti évfolyam az oktatás tematikáját tekintve szükségszerűen közelíteni fog a középiskolai képzéshez. Ez előrevetíti annak az igényét s részben lehetőségét is, hogy a tizedik osztályt követően a tanulók más iskolában, más iskolatípusban (képzési programon) folytassák tanulmányaikat, mint ahol elkezdték.

Az *átjárhatóság* elsősorban ezen a ponton vetődik fel. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy eddig az iskolát, programot váltó tanulók legtípusosabb útja a szakközépiskolából a szakmunkásképzésbe vezetett. A jövőben ez a mozgás elvileg kétirányúvá válik, illetve bizonyos mozgás elképzelhető a gimnázium és a másik két iskolatípus között is. Természetesen, ennek sok akadálya van. Az egyik az, hogy a tanulók az egyes iskolatípusok, oktatási programok között képességeik, tanulási ambícióik szerint szelektálódnak. A másik, hogy a NAT-ra épülő tantervek sem fogják várhatóan egységesíteni az iskolai tanterveket, így a színvonalasabb oktatást biztosító iskolákba, iskolatípusokba a továbbiakban is nehéz lesz átlépni.

Kérdés, hogy változik-e a jövőben a nyolcadik év utáni *középfokú beiskolázás*. Ennek egyelőre semmi jele sincs, vagyis a nyolcadik osztályt elvégző tanulók továbbra is a három középfokú iskolatípus valamelyikébe kérhetik felvételüket, s nem a középfokú iskolák 9-10. évfolyamára. Ez azt jelenti, hogy a szelekció a jövőben is zömmel (a szerkezetváltó gimnáziumok leszámításával) tizennégy éves korban történik, vagyis intézményesen nem teremődik meg a pályaválasztás időbeni eltolása. A tizedik osztályt követően tehát nem pályaválasztásról, hanem legfeljebb pályamódosításról beszélhetünk még akkor is, ha a tantervek mindegyike a NAT-ra épül, s még abban az esetben is, ha az iskolafenntartó önkormányzatok a fejlesztési terveikben gyakran beszélnek a tizedik osztályt követő átjárási lehetőségekről.

Egyes *megyei fejlesztési tervekben* megfogalmazódott a tizedik osztályt végzettek esetleges gimnáziumi továbbtanulása. Nem valószínű ugyan, hogy – a korábban elmondottak értelmében – erre tömeges igény lenne, de elképzelhető, hogy egy-egy nagyobb város esetében erre az igényre épülő osztályokat indítanak, ami egy újfajta képzési program létrejöttét eredményezheti. Ez a képzési program létrejöhet önállóan, de létrejöhet a szakmunkások szakközépiskolájának átalakulásával is. Ez az utóbbi években népszerűvé vált képzési típus – annak ellenére, hogy mindmáig a felnőttoktatás fogalomkörébe tartozik – mind jobban közelít a nappali képzéshez (ifjúsági tagozatok indítása, délelőtti oktatási időpontok, a heti tanítási napok gyakorisága). Ennek megfelelően elképzelhető, hogy bizonyos helyeken a szakmatanu-

lás és az érettségire történő felkészülés időszaka megcserélődik. A tanulásban lemaradó szakközépiskolások esetében felvetődhet, hogy a tizedik év után az alapvizsga letételével a szakmunkásképzésbe kerüljenek. Ez egyes szakközépiskolákat arra ösztökélhet, hogy szakmunkásképző programot indítsanak akkor is, ha eddig nem volt ilyen az intézményben, de a szakmai szerkezet, s az iskola infrastruktúrája ezt lehetővé teszi.

A sok jövőre vonatkozó nyitott kérdés arra utal, hogy a fenntartó önkormányzatok döntéseinek múlik, mi változik adott település iskolaszervezetében. A megyei fejlesztési tervek alig kötik meg a városi önkormányzatok kezét, s amiben mégis (gimnáziumi szerkezet, 9-10. osztály), abban sincs lényeges eltérés a fenntartók és a megyei kontroll között. A városi önkormányzatok viszont szabadon dönthetnek azokról a lényeges szerkezeti változásokról, amelyek talán nem olyan látványosak, mint a gimnáziumi szerkezetváltás vagy a szakképzés átalakulása, de a kínálattal, az átjárhatóság megteremtésével jelentősen befolyásolhatják a tanulók egyes csoportjainak iskolába járási, képzési stratégiáját.

A közeljövőben a szerkezetváltási folyamat várhatóan lelassul. A kínálat ugyanis egyre inkább megközelíti a keresletet. A jelentkezőkhöz viszonyított felvételi arány évről évre egyre magasabb. Ha a képzési helyek (férőhelyek) száma nem csökken, akkor a kevesebb tanuló elhelyezésére ezek az iskolák még inkább alkalmasak lesznek. Az expanzió forrását egyre inkább a keresleti oldal fogja meghatározni. Ennek is vannak tartalékai, s ezt például a szakmunkások szakközépiskolájának népszerűsége igazolja.

A középiskolába történő bejutást alapvetően két tényező akadályozza:

- az iskolák azon törekvései, hogy a színvonal megőrzése érdekében korlátozzák a férőhelyeket;
- az önkormányzatoknak (és az iskoláknak) a helyi munkaerőpiac kínálati oldalát befolyásolni igyekvő törekvései.

Az előbbi tényező közvetlenül korlátozhatja a tanulói létszámot egy-egy iskolatípusban, oktatási programban, az utóbbi inkább a szakképzés belső (ágazati, szakmai) szerkezetére hat. Az önkormányzatok iskolai kínálatot befolyásoló tevékenysége éppen e két területen jelentkezik. Ezen a téren azonban nem várható igazi változás, így strukturális jellegű kielégítetlen igények a jövőben is maradnak.

A középfokra történő bejutás

A szerkezeti változások természetesen érintik a tanulói tanulmányi életutak alakulását a középiskolai férőhelyek alakulása következtében, az egyes oktatási képzési formákra való bekerülés és elvégzés nehézségei folytán, illetve a lehetséges korrekciós utak révén. Összességében azonban az egyes tanulói csoportok számára komoly esélykülönbségeket is jelentenek. Ebben a vonatkozásban különösen fontos, hogy a tanulói többségi utak leírása mellett megragadhatóvá váljanak az egyes szűlő csoportok, a tehetséggondozást, illetve a felzárkóztatást igénylők pályái.

A *kilépés adatainak* vizsgálatából az tűnik ki, hogy az általános iskola nyolc osztályát 14 éves koráig a tanulók túlnyomó többsége befejezi, azaz úgy megy végig az általános iskolán, hogy nem kell ismételnie. 15 évesen a tanulók további 12,2 %-a, 16 évesen 4,1 %-a végzi el az általános iskolát; alapfokú tanulmányait tehát 16 éves

koráig a tanulók 96,8 %-a befejezi. Összességében javult az általános iskolát a tan-kötelezettség ideje alatt elvégző tanulók aránya, bár növekedett azoké, akik ezt csak 15, illetve 16 éves korukra érik el.

Az általános iskolából kilépő tanulók életkori megoszlása

	14 éves korig	15 éves korig	16 éves korig	Összesen	Kilépő, nyolc osztálynál kevesebb
1990/91	81,4	9,3	3,2	93,9	10300
1991/92	81,0	9,4	3,1	93,5	12400
1992/93	81,5	9,7	3,3	94,5	10000
1993/94	81,4	10,7	4,0	96,1	6800
1996/97	80,7	12,2	4,1	96,8	3787

A középfokú intézményekbe való bejutás ma több ponton lehetséges: 10, 12 és 14 éves életkorban. A bejutás feltételeit a *törvényi szabályozás* nagyon tágan adja meg, ennek értelmében középfokú intézménybe minden nyolcadik osztályt sikeresen elvégzett tanuló felvehető. A központi szabályozás emellett szabályozza a felvételi eljárás rendjét, lehetőségeit, a felvételi kritériumok közzétételének és a felvételi eredmények alapján a döntéshozás idejének utolsó lehetséges időpontját. A szabályozás alapján a középfokú intézményekbe előzetes, általános és rendkívüli eljárás keretében vehetők fel a tanulók. Az *előzetes felvételi eljárásban* a fenntartó előzetes egyetértésével bármely középiskola és szakiskola tarthat felvételi vizsgát. A jelentkezés és a felvétel nem zárja ki a tanulót az *általános felvételi eljárásból*. Utóbbi három fordulóból áll. A tanuló a jelentkezési lapon három iskolát tüntethet fel. Az iskola a tanuló által kiállított felvételi jelentkezési lapot továbbítja a felvételi nyomtatványon első helyen megjelölt iskolának. Azoknak a tanulóknak a jelentkezési lapját, akiket nem vettek fel, továbbítják a nyomtatványon megjelölt második, majd harmadik iskolába.

A középfokú intézményekben a *felvételi vizsga* gyakorlata az elmúlt években spontán módon terjedt el. Kezdetben a speciális oktatási kínálatot bevezető középiskolák éltek ezzel a lehetőséggel, hogy a nagy számú jelentkező közül kiválaszthassák a megítélésük szerint legalkalmasabbakat. Később egyre több iskola vette át ezt a gyakorlatot. A széles körben elterjedt felvételi vizsgát 1996-ban egy átfogó kutatás keretében vizsgálták 304 intézmény beiskolázási adatainak elemzése alapján (Liskó 1996). A kutatás eredményei szerint a vizsgált középfokú intézmények a jelentkezők átlag háromnegyedét vették fel, s egynegyedét utasították el. A felvettek aránya a jelentkezőkhöz képest a demográfiai csökkenés hatására az elmúlt évek során összességében valamelyest javult (72,8 %-ról 75,3 %-a). Nem változott azonban a sorrend az egyes középfokú iskolatípusok között a bejutási esélyeket illetően. A legerőteljesebb a szelekció a gimnáziumokban volt, de körülbelül egyforma eséllyel lehetett a hagyományos gimnáziumokba és a szakközépiskolákba bekerülni. A legkönnyebb a bejutás a szakmunkásképzőkbe volt. Jellemző különbség mutatkozik a bejutási esélyek tekintetében az egyes településtípusok között is: a legnehezebb a bejutás a fővárosi iskolákba, jóval könnyebb a kisvárosi intézményekbe.

Nem tudjuk, hogyan befolyásolja egyes társadalmi csoportok különböző iskolatípusba való bejutási esélyeit a középiskolai expanzió, illetve a felvételi megjelenése

az alap- és középfok között, s hogy hogyan alakul a rendszer egésze az esélyegyenlőség szempontjából.

A közelmúltbeli szerkezeti változások egyes tanulói csoportokat másként érintettek. A gimnáziumi szerkezetváltás legfőképpen a városi lakosság, s azon belül is elsősorban a magasabban kvalifikált lakosság gyerekeinek érdekét szolgálták, ők kerültek be a legnagyobb eséllyel ezekbe az osztályokba. Miután a folyamat megszakadt, a szerkezetváltó oktatás társadalmi bázisát tekintve továbbra is elit jellegű marad. Ezen oldhatnak valamelyest az egyházi gimnáziumok, amelyek inkább a vidéki tanulóira építenek, s oldhat a már említett tagozatos, mindenekelőtt a nyelvi tagozatos képzés elterjesztése a négyosztályos középiskolákban.

Kismértékben átrendeződött a középfokú továbbtanulás a tanulók lakóhelyét illetően. A képzési programok iskolánkénti bővülése lehetővé tette, hogy a nem kifejezetten egy bizonyos szakterület iránt érdeklődő tanulók a lakóhelyük körzetében keressenek középfokú iskolát. Mindez párosult azzal is, hogy a színvonalasabb városi gimnáziumok a szerkezetváltás következtében sok esetben csökkentették a felvehető tanulók számát.

Ma még nem látható világosan, hogy a megyei önkormányzatok milyen mértékben lesznek képesek koordinálni a képzési struktúrát, amelynek adott esetben komoly területi konzekvenciái is lehetnek. Az iskolai hierarchia élén álló iskolák – alapvetően a színvonalas oktatást nyújtó szerkezetváltó gimnáziumok – várhatóan továbbra sem nyitják meg kapukat szélesebb rétegek előtt, ami azt jelentheti, hogy „másodvonalbeli” intézményekkel a kisvárosok sikerrel tarthatják helyben tanulóikat, különösen, ha ezek az intézmények megfelelő kifutással (elhelyezkedés, érettségi utáni szakmatanulás, akkreditált képzés megteremtése) rendelkeznek. Sok múlik azon, hogy az érettségi utáni képzésbe való bekapcsolódás milyen módon lesz lehetséges: ez a korábbi helybeni tanulmányok automatikus folytatását jelenti alapvetően zárt rendszerben (kívülről érkezettek felvétele nélkül), vagy pedig mindenki számára nyitottá válik. Az előbbi esetén az ilyen oktatást felvállaló, illetve színvonalasabb oktatást folytató intézmények erősödhetnek meg, hiszen már 14 éves korban szelektálhatnak a jelentkezők között, az utóbbi esetben a nagyobb városoktól távol lakó tanulók számára közeli intézmények értékelődhetnek fel.

Átjárhatóság és utólagos korrekciók

Az elmúlt évek szerkezeti változásainak következtében az oktatási rendszer *átjárhatósága* részben romlott, részben – legalábbis látszólag – javult. A folyamat bonyolultsága, sokszínűsége, s a használható statisztikai adatok hiánya ugyanis nehezen követhetővé teszi a folyamatot. Az iskolaszervezet vertikális szerkezetének átalakulása, a különböző tantervi programokat követő szerkezetváltó iskolák indulása nagymértékben rontotta az intézményrendszer átjárhatóságát. Javítja ezt ugyanakkor a *vegyes profilú, többszintű képzési kínálattal rendelkező intézmények* növekvő száma, amelyekben a bekerülő tanulók számára sokféle képzési út válik lehetővé. A vegyes profilú iskolákban, illetve a szakképzés rendszerén belüli átjárhatóság ma még nehezen tekinthető át, s megfelelő adat hiányában nagyságrendje is nehezen becsülhető meg. A következő években a szakiskolák működésének legtöbb jelenlegi feltétele megváltozik (a belépés feltételei, a végzettség megszerzésének kritériumai stb.). A spontánul kialakult gyakorlatot ezen a téren jelzik egyfelől az intézmények

felvételi politikája, átírányítási gyakorlata, s a középfokú intézményekbe beiskolázott tanulók körében az idősebb életkorban bekerülők megnövekedett aránya is.

Javítja valamelyest az oktatási rendszer átjárhatóságát a különböző tagozatok közötti (nappali és részidejű képzések közötti) átjárhatóság, azaz az *iskolarendszerű felnőttoktatás* intézményrendszere is. Az iskolarendszerű felnőttoktatás a valamilyen középfokú intézményben már végzettséget szerzett tanulók számára teszi lehetővé, hogy más – magasabb vagy más szakirányú – végzettséget szerezzenek.

Egy, a közelmúltban végzett vizsgálat eredményei szerint, terjedő gyakorlat a szakmai oktatást nyújtó középfokú intézményekhez tartozó felnőttoktatási intézmények körében, hogy a három éves szakmunkásképzőből kikerült tanulók számára két éves nappali intenzív oktatás keretében szakközépiskolai bizonyítvány vagy más szakma megszerzését teszik lehetővé. Ilyenformán nem ritkán ezekben az intézményekben a tanulók az intézményből való kilépés nélkül szerezhettek magasabb iskolai végzettséget vagy tanulhatnak ki egy másik szakmát, sajátos módját teremtve meg ezzel az intézményen belüli átjárhatóságnak, csökkentve ezzel a *szakmunkásképzés hagyományos zsákutcás jellegét* (Imre, 1996).

Nyitva marad azonban a kérdés, hogy milyen igények fogalmazódnak meg az átjárhatósággal kapcsolatosan a tanulók részéről, hogy milyen mértékben elégedettek a középfokra bekerülők saját pályaválasztásukkal.

A lemaradók

Az általános iskolát be nem fejezettek kedvező – és csökkenést mutató – aránya kevésbé megnyugtató képet mutat. Amennyiben az általános iskolát 16 éves korukig be nem fejező tanulók arányához (3,2 %) hozzáadjuk a kisegítő iskolába járók (2,4 %), az általános iskola után tovább nem tanulók (2,9 %) rétegét, ezek együttesen egy-egy évjárat 8,6 %-át teszik ki. Tovább nő a csoport létszáma, ha hozzávesszük azokat, akik a középfokú oktatásból morzsolódnak le, vagy valódi elhelyezkedési esélyt nem biztosító szakiskolákban tanultak tovább. Az utóbbi csoportok arányát megbecsülni már jóval nehezebb, de feltehető, hogy nagyrészt ők alkotják a korrekciós lehetőségekkel élők, az iskolai végzettséget késéssel megszerzők felnőttoktatásban tanuló csoportját. Nincs azonban általánosan elterjedt gyakorlat a lemaradók problémájának kezelésére az általános iskolát követően. Nem tudjuk, hogyan alakul egy-egy konkrét városban az érintettek száma, ellátottsága, s hogy megjelennek-e a velük kapcsolatos teendők a helyi és a térségi középtávú tervekben, s ha igen, ezek milyen megoldásokat javasolnak.

Az *iskolákból kimaradók* (az iskolarendszertől kikerülők, valamint a más intézményekbe kerülők) számához képest sokan vannak a szakmájukkal, iskolájukkal elégedetlenek, vagyis olyanok, akiknek egy része szabályozott feltételek esetén talán ténylegesen pályát módosítana. Ennek ellenére ma még nem találkozunk az átjárhatóság városi szintű szabályozásával. A megjelenő ilyen jellegű igények száma kevés. Az átjárás, mint pályakorrekciós lehetőség nem épült be a közzétudatba, s az átjárási feltételek még egy-egy településen belül sem egyértelműen meghatározottak.

Az átjárást, pályamódosítást a jövőbeni iskolaszervezeti változások valamelyest könnyebbé teszik. A 9-10. osztályos képzés közismereti tartalma kitolja a speciális (szakmai) ismeretek tanításának kezdetét, s ez valamelyest átjárhatóbbá teszi a

rendszer. A tizedik évfolyam szakaszhatárnak tekinthető, s mint ilyen bizonyos pályaelágazásokat várhatóan lehetővé tesz. Ugyanez várható a tizenkettedik évfolyam végén, hiszen a szakközépiskolák a szakmai oktatást alapvetően ekkor fogják megkezdeni. A fő kérdés az, hogy a nagy struktúrákon belül milyen finomabb tényezők segítik, vagy akadályozzák az átjárhatóságot. Két fontos tényezőt említenénk ezek közül: az átjárhatóság deklarálása és feltételeinek szabályozottsága, továbbá az iskolai tantervek eltéréseinek mértéke. A helyi tantervek jó lehetőséget teremthetnek az átjárási lehetőségek viszonylag szabályozott mederbe terelésére.

A különböző települések intézményei közötti tantervi egyeztetés, az átjárási feltételek alapvetően még nem tisztázottak. A megyei fejlesztési tervek többsége ennek megfelelően fel sem veti az átjárás kérdését, még általános garanciája sem épült be a rendszerbe. Nem lehet ez véletlen, hiszen ilyen szinten nincs olyan szervezet, amely képes lenne ezt garantálni. Még azt sem lehet tudni, hogy a megyei önkormányzatoknak mennyire sikerül az egyes települések oktatási szerkezetét összehangolni, pedig ehhez bizonyos jogi eszközöket is kaptak.

A szakközépiskolai oktatás elterjedésével párhuzamosan átrendeződtek a tanulók a szakképzés kétféle képzési iránya között. A szakközépiskolába a korábbinál kevésbé képzettebb tanulói rétegek kerültek be, a szakmunkásképzés pedig egyre inkább a leszakadók iskolatípusává vált, bár szakmáktól, iskoláktól függően ennek mértéke változott. A gimnáziumok kapui is szélesebbre nyíltak. Mindez azt jelenti, hogy mindhárom iskolatípusban csökkent a tanulók átlagos tudásszintje, ami növeli a lemorzsolódás esélyét. Utóbbi természetesen nem jelenti automatikusan a középfokú iskolarendszertől való kimaradást, de főként a presztízshierarchia alján lévő iskolatípusokban, szakmákban ezzel is számolni kell. Jelenleg ezen rétegek számára részben a munkaerőpiaci képzés, részben a felnőttoktatás ad pótlólagos lehetőséget valamilyen szakma elsajátítására. Előbbi elsősorban az érettségizettek képzését vállalja fel, utóbbi különböző formái közül pedig éppen azok terjedtek el, amelyek magasabb szintű végzettséget igen, szakképzettséget azonban nem adnak (gimnázium, szakmunkások szakközépiskolája). Törekvéseket tapasztaltunk a differenciált oktatásra, a felzárkóztatásra, de nem talákoztunk intézményes megoldásra való igyekezettel. Ennek megfelelően úgy gondoljuk, hogy ezt a területet a jövőben is esetleges megoldások, s bizonytalan háttérű intézmények uralják majd.

Összegzés

A fentiekben összefoglaltuk azokat a tanulságokat, amelyek az iskolaszervezeti változások alapján levonhatók. A következő kérdéseket igyekeztünk megválaszolni:

- Az iskolaszervezeti változások milyen erővonalak mentén zajlottak a közelmúltban, s milyen változások várhatók a jövőben?
- Az egyes településtípusok iskoláit, illetve tanulóit milyen mértékben érintették a változások, melyeket ért hátrányosan, s melyeket előnyösen a szerkezetváltás?
- Mi történt, s mi fog történni a lemaradókkal, a pályát tévesztettekkel?

Sem a múlt, még kevésbé a jövőre vonatkozó kérdéseket nem válaszolhattuk meg teljes mértékben. Minden egyes település az oktatásügyi kérdésekben kisebb-nagyobb mozgástérrel rendelkezik. Az országos jogszabályokból, szabályozásokból és egyéb keretfeltételekből (például önkormányzaton kívüli törekvések tendenciái-

ból) kiindulva föltételezhetjük a régebbi és jövőbeni változásokat. A következő kormányzati ciklus mérlegelése alapján lehet majd megmondani, mely változások bizonyultak időt állóknak, s melyeket kérdőjelezett meg az idő.

IMRE ANNA – GYÖRGYI ZOLTÁN

IRODALOM

- BESSENYEI ISTVÁN: *A középfok és a felsőfok kapcsolata*. In: *Tanulmányok a közoktatásról*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1996.
- FARKAS PÉTER: *Átjárhatóság a szakképzésben*. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1996.
- FARKAS PÉTER – GYÖRGYI ZOLTÁN – HÍVES TAMÁS – IMRE ANNA: *Az iskolarendszerű felnőttoktatás helyzete*. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1996.
- HALÁSZ GÁBOR: *Az alap- és középfokú oktatás Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1994.
- HALÁSZ GÁBOR – LANNERT JUDIT (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról, 1997*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 1998.
- IMRE ANNA – GYÖRGYI ZOLTÁN: *Az alap- és középfok közötti átmenet*. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1998.
- LANNERT JUDIT: *Változások a hazai iskolaszervezetben*. In: *Educatio*, 1996/2. sz.
- LISKÓ ILONA: *Iskolaszervezet és településszerkezet*. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 1996/1.
- LISKÓ ILONA: *Felvételi szelekció*. In: *Felvételi szelekció a középfokú iskolákban*. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1996.
- LISKÓ ILONA – FEHÉRVÁRI ANIKÓ: *Szerkezetváltó iskolák a 90-es években*. Kutatás közben c. sorozat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1996.
- LISKÓ ILONA: *A szakképző intézményrendszer átalakulása*. Kézirat. Oktatáskutató Intézet, Budapest, 1996.